

Vərəsəlik hüququnun təminatı

Vərəsəlik hüququ anlayışı bir neçə növə bölünür: obyektiv vərəsəlik hüququ, subyektiv vərəsəlik hüququ, vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik və vərəsəlik hüququ tədris fənni (kursu) mənasında.

Obyektiv vərəsəlik hüququ dedikdə, fiziki şəxsin ölümündən sonra qalmış mirasın, yəni öldüyü məqamədək malik olduğu əmlak hüquqlarının (miras aktiv) və vəzifələrin (miras passivi) toplusunun vərəsələrinə keçməsi zamanı yaranan mülki hüquq münasibətlərini, habelə vərəsəliklə bağlı olan digər məsələləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.

Mülkiyyət hüququnun növlərindən hesab edilən subyektiv vərəsəlik hüququ dedikdə isə şəxsin vərəsəlik hüququ nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mülkiyyət hüququnu təsbit edən 29-cu maddəsinin I, II və VII hissələrini subyektiv vərəsəlik hüququnun əsas mənbəyi kimi görə bilərik: hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Vərəsəlik hüququnu təmin edən qanunvericilik qanun üzrə vərəsələrin dairəsini, vəsiyyət sərəncamını, mirasın qəbulu və ondan imtina, vərəsəlik şəhadətnamələrinin verilməsi qaydaları və müddətlərini müəyyənləşdirir.

Vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik vərəsəliklə bağlı yaranan mülki hüquq münasibətlərini, eləcə də vərəsəliklə bağlı olan digər mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyən normativ hüquq aktların məcmusudur.

Vərəsəlik hüququ tədris fənni vərəsəlik institutuna dair konsepsiya, nəzəriyyə və doktrinal (elmi) fikirləri əhatə edir.

Vərəsəlik hüquq münasibətləri müəyyən hüquqi fakt əsasında yaranır. Q.S. Lımanşinin fikrincə, vərəsəlik hüquq münasibətləri vərəsəlik açıldığı andan əmələ gələn, vərəsəliyin bölünməsi anında xitam olunaraq vərəsələrdə miras qoyanın malik olduğu analogi hüquqları yaradan və mülki hüquq normaları ilə nizama salınan mütləq əmlak münasibətləridir.

S.P.Qrişayev göstərir ki, həm iqtisadi, həm də hüquqi kateqoriya kimi mülkiyyətin formalaşması və möhkəmlənməsi prosesi ilə sıx bağlı olan qədim tarixə malik hüquq institutlarından biri olan vərəsəlik institutu bir tərəfdən mülkiyyətçiyə öz əmlakı üzərində sərəncam verməklə bağlı səlahiyyətin realizə olunmasına imkan

yaradır, digər tərəfdən mülkiyyət hüququnun yaranması üçün əsaslardan biri kimi çıxış edir.

V.N.Yakovlev qeyd edir ki, bəşər cəmiyyətinin ilkin inkişaf mərhələsi olan ibtidai-icma cəmiyyətində yaranan Roma vərəsəlik hüququ bütün ictimai-iqtisadi formasialarda - quldarlıq, feodal, kapitalist və sosialist quruluşlarında inkişaf edərək çox uzun və mürəkkəb bir yol keçmişdir. Bu formasiaların hər biri vərəsəlik hüququnun məzmununda müəyyən düzəlişlər etməsinə baxmayaraq, onun mahiyyəti dəyişməmişdir. Yəni vərəsəlik institutunun məzmununu qədim Roma vərəsəlik institutunda olduğu kimi əmlak hüquq vərisliyi təşkil edir.

XX əsrin sonu və XXI əsrin ilk onilliklərində Azərbaycan hüquq sistemi novellarla zənginləşmişdir. Qəbul edilmiş qanunvericilik aktları cəmiyyətimizin sosial, iqtisadi və mədəni inkişafına geniş işıqlı yol açmışdır.

Ədliyyə orqanlarının fəaliyyətini, o cümlədən notariat prosesini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar digər qanunvericiliklə bərabər xeyli dəyişilmiş, müasir çağırışlara cavab verən xüsusi qaydada notariat fəaliyyəti tətbiq edilmişdir. Bütün bunlar Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi müasir ədliyyə siyasətinin göstəricisidir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan notariatının təcrübəsi xarici ölkələrin notariat qurumları tərəfindən maraqla öyrənilir, rəqəmsal notariatımız isə nəinki Avropa, dünya notariat sistemində nümunə kimi qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Elektron notariat" informasiya sistemi vərəsəlik işlərinin həllində mühüm rol oynayır. Belə ki, bu sistem vasitəsilə vərəsəlik hüququ ilə bağlı aşağıda göstərilən məlumatlar real vaxt rejimində əldə edilir: mirasın açıldığı yer və ərazi aidiyyəti, vərəsələrin dairəsi, vərəsələrin miras qoyanla qohumluq faktını təsdiqləyən akt qeydləri, digər notariat ofisində vərəsəlik işinin açılıb-açılmaması, miras qoyanın vəsiyyətnaməsi və onun qüvvədə olub-olmaması, mirasın qəbul etmiş və ya ondan imti-

na etmiş vərəsələrin təsdiqlənmiş ərizələri və sair.

"Elektron notariat" informasiya sisteminin tətbiqi aparılan notariat hərəkətlərinin keyfiyyətini artırmış, notariat sahəsində vətəndaşlara daha çevik və keyfiyyətli xidmət göstərilməsinə şərait yaratmış, notariat sənədlərinin qanunauyğunluğu tam təmin edilmişdir.

Mülki dövriyyəni təmin etmək, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək və sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaratmaq vəzifələri 1999-cu ildə qəbul edilmiş Mülki Məcəllənin əsas vəzifələri kimi müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizin hüquq sistemi Kontinental Avropa hüquq sistemində uyğun olmaqla Roman-German hüquq ailəsinə aiddir. Burada ictimai münasibətlər əvvəlcədən yazılmış və dərc edilmiş qanunlarla tənzimlənir. Buna görə də, qanunvericinin qayəsi qanunların həyatın yeni çağırışlarına cavab verməsidir.

Kontinental Avropa hüquq sisteminin əsas dayaqlarından biri yazılı sübutlara üstünlük verilməklə ictimai münasibətlərdə qanunçuluğun təminatıdır.

Yazılı sübutları tərtib edib qanunauyğun formada rəsmiləşdirən və dövriyyəyə təqdim edən notariat Azərbaycanda yüksək inkişaf mərhələsinə keçmiş və bazar iqtisadiyyatında azad sahibkarlığın əsas təminatçılarından birinə çevrilmişdir. Cəmiyyətdə notariatın nüfuzu davamlı olaraq artmaqdadır. Belə ki, notariyalara müraciət edənlərin və aparılan notariat hərəkətlərinin sayının ilbəil çoxalması cəmiyyətin notariata etibarının və notariusların reytinginin əsas meyarıdır.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1133-1325-ci maddələri vərəsəlik məsələlərinə həsr olunmuşdur. Həmin məcəllənin "Vərəsəlik anlayışı" adlanan 1133-cü maddəsində göstərilir ki, "ölmüş şəxsin (miras qoyanın) əmlakı başqa şəxslərə (vərəsələrə) qanun üzrə və ya vəsiyyət üzrə və ya hər iki əsasla keçir.

Qanun üzrə vərəsəlik (ölmüş şəxsin əmlakının qanunda göstərilmiş şəxslərə keçməsi) o zaman qüvvədə olur ki, miras qoyan vəsiyyətnamə qoymur, yaxud vəsiyyətnamə tamamilə və ya qismən etibarsız sayılır".

Tarixən qanun üzrə vərəsəlik hüquq institutu kimi vəsiyyət üzrə vərəsəlikdən daha əvvəl formalaşmışdır. Müasir hüquq elmində isə vəsiyyət üzrə vərəsəliyə daha çox üstünlük verilir. Vəsiyyət üzrə vərəsəliyin mənbəyi miras qoyanın sadə yazılı formada və ya notariat qaydasında təsdiqlənən vəsiyyətnamədə əks olunmuş iradə ifadəsidir.

Fiziki şəxs ölməsi halı üçün öz əmlakını və ya onun bir hissəsini həm vərəsələr sırasından, həm də kənar adamlar sırasından bir və ya bir neçə şəxsə vəsiyyət edə bilər.

Qanun üzrə vərəsələrin dairəsi miras qoyanın qohumlarından ibarətdir. Mülki Məcəllənin "Qanun üzrə vərəsələr" adlanan 1159-cu maddəsinə görə, qanun üzrə vərəsəlik zamanı aşağıdakılar bərabər pay hüquqlu vərəsələr sayılırlar: Birinci növbədə - ölən uşaqları, miras qoyanın ölümündən sonra doğulmuş uşaq, arvad (ər), valideynlər (övladlığa götürənlər).

Övladlığa götürülən və onun övladları övladlığa götürənin vərəsələri və ya qohumları kimi övladlığa götürənin uşaqlarına və onların övladlarına bərabər tutulurlar. Bu sonuncuların nəvələri, nəticələri və uşaqları o halda qanun üzrə vərəsə sayılırlar ki, mirasın açıldığı vaxt miras qoyanın vərəsələri olacaq valideynləri sağ olmasın. Onlar qanun üzrə vərəsəlik zamanı onların ölmüş valideyninə çatması paydan bərabər miras alırlar.

Sonuncuların nəvələri, nəticələri və uşaqları, əgər onların valideynləri mirasın qəbulundan imtina etmişlərsə, vərəsə ola bilməzlər.

İkinci növbədə - ölən bacıları və qardaşları. Miras qoyanın bacısı uşaqları və qardaşı uşaqları və onların uşaqları o halda qanun üzrə vərəsə sayılırlar ki, mirasın açıldığı vaxt miras qoyanın vərəsəsi olacaq valideynləri sağ olmasın. Onlar qanun üzrə vərəsəlik zamanı onların ölmüş valideyninə çatması miras payını bərabər olaraq miras alırlar.

Üçüncü növbədə - həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən nənə və baba, nənənin anası və atası, babanın anası və atası. Nənənin anası və atası, babanın anası və atası o halda qanun üzrə vərəsə sayılırlar ki, mirasın açıldığı vaxt nənə və baba sağ olmasın. Dördüncü növbədə - xalalar və

bibilər, dayılar və əmilər. Beşinci növbədə - xala uşaqları və bibi uşaqları, dayı uşaqları və əmi uşaqları, onlar sağ olmadıqda isə onların uşaqları".

"Notariat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun VIII fəslə vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətlərin verilməsinə həsr olunmuşdur. Bu qanunun 57-ci maddəsinə uyğun olaraq, "mirasın açıldığı yerin notariusu vərəsəlik qaydasında keçən əmlak vərəsələrə və dövlətə vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə verir. Şəhadətnamə mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətlərdə verilməlidir".

Həmin qanunun 58-ci maddəsinə görə, "vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada mirasın qəbul etmiş vərəsələrin yazılı ərizəsi ilə bütün vərəsələrə və ya onların arzusundan asılı olaraq hər birinə ayrılıqda verilir. Mirasın qəbulu müddətini ötürmüş vərəsələr mirasın qəbul etmiş bütün digər vərəsələrin yazılı razılığı ilə vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnaməyə daxil edilə bilərlər. Razılıq notarius tərəfindən vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə veriləndə təqdim olunmalıdır.

Notarius yetkinlik yaşına çatmamış və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan vərəsələrin adına vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə verilməsi barədə onların əmlak mənafeələrini mühafizə etmək məqsədilə vərəsənin yaşayış yeri üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidir.

"Notariat" haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 59-cu maddəsində qeyd olunur ki, "notarius qanun üzrə vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə verərkən sübutlar tələb etmək yolu ilə miras qoyanın ölüm faktını, mirasın açıldığı yeri və vaxtı, şəhadətnamə verilməsi barədə ərizə ilə müraciət edən şəxslərin qanun üzrə vərəsəliyə çağırılmaları üçün əsasların olmasını, miras əmlakın tərkibini və olduğu yeri yoxlamalıdır.

Mülki Məcəllənin 1321.1-ci maddəsinə əsasən, vərəsəliyə çağırılmış şəxslər mirasın açıldığı yerdəki notariat orqanından vərəsəlik şəhadətnaməsi tələb edə bilərlər.

Mülki Məcəlləsinin 1322-ci maddəsinə görə, "vərəsəlik şəhadətnaməsi vərəsələrə mirasın açıldığı gündən altı ay keçdikdən

sonra istənilən vaxt verilir. Əgər notariat orqanında şəhadətnamə tələb edən şəxslərdən savayı, başqa vərəsələrin olmadığı barədə məlumat varsa, vərəsəlik şəhadətnaməsi altı aydan da tez verilir".

"Notariat" haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 60-cı maddəsinə görə, "notarius vəsiyyətnamə üzrə vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnamə verərkən miras qoyanın ölüm faktını, vəsiyyətnamənin olmasını, mirasın açılma yerini və tarixini, miras əmlakın tərkibini yoxlamalıdır.

Notarius mirasda məcburi pay hüququ olan şəxslərin dairəsini də yoxlamalıdır".

Qeyd edilməlidir ki, vərəsə mirasın qəbulundan imtina edilməsi haqqında mirasın qəbulu üçün nəzərdə tutulmuş müddətdə notarius ərizə verə bilər. Bu ərizəni notarius verən vərəsə bilməlidir ki, mirasdan imtina ərizəsi verməklə mirasdan pay almaq hüququna xitam verir və mirasdan imtina haqqında ərizəni notarius verdikdən sonra geri götürə bilməz.

Notarius vərəsəlik hüququ haqqında şəhadətnaməni mirasın qəbul etmiş vərəsələrin yazılı ərizəsi ilə bütün vərəsələrə və ya onların arzusundan asılı olaraq hər birinə ayrılıqda verir.

Təcrübədə bəzən vərəsələr elə hesab edirlər ki, onların payı mirasın qəbul etməsə belə toxunulmaz olaraq saxlanılır. Halbuki qanun mirasın vaxtında qəbul edilməsini tələb edir.

Belə ki, vərəsə Mülki Məcəllə ilə müəyyən edilmiş müddətlər daxilində mirasın qəbul etmədikdə və ya ondan imtina etmədikdə (vərəsənin susması) onun payı mirasın vaxtında qəbul etmiş vərəsələrin payına əlavə edilir.

Vərəsəlik hüquqlarının təmin edilməsində ən vacib olan hərəkət mirasın vaxtında qəbul edilməsidir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətdə notariat ofisinə mirasın qəbuluna dair ərizənin verilməsi həmin vərəsənin payının saxlanılmasını birmənalı şəkildə təmin edir və digər vərəsələrə vərəsəlik şəhadətnaməsi verilən zaman onun mirasda payının olduğu notarius tərəfindən nəzərə alınır.

Hər bir vərəsə mirasın qəbulu ilə bağlı notarius vaxtında ərizə verməklə vərəsəlik hüquqlarını rəsmiləşdirsə, gələcəkdə vərəsələr arasında mülki mübahisələrin qarşısını alar, eləcə də vərəsələrin dairəsinin müəyyən olunması işində notarius kömək edə bilər.

*Daxil KƏRİMOV,
Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
xüsusi notarius*